

ПРОЯВИ НА СВРЪХГЕНЕРАЛИЗАЦИЯ
И СВРЪХРЕГУЛАРИЗАЦИЯ В ГЛАГОЛНАТА СИСТЕМА
НА МЕЖДИННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
НА ЧУЖДЕСТРАННИ СТУДЕНТИ ПО МЕДИЦИНА

Даниела Иванова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

OVERGENERALIZATION AND OVERREGULARIZATION
IN THE VERB SYSTEM OF THE BULGARIAN
INTERLANGUAGE OF FOREIGN MEDICAL STUDENTS

Daniela Ivanova

Shumen University “Episkop Konstantin Preslavski”

The paper investigates overgeneralization and overregularization in the interlanguage of learners of Bulgarian as a foreign language. The emphasis is on some typical morphological errors in the L2 verb grammar, which are examined in parallel with similar deviations in children's speech. The empirical base of the research is a corpus of texts of foreign medical students and speech production of Bulgarian children.

Keywords: overgeneralization, overregularization, Bulgarian as a foreign language, interlanguage, child language

Една от основните теми в изследванията за овладяването на чужд език в съвременната лингвистика са етапите, през които минава всеки, който усвоява, изучава и проговаря език, различен от майчиния. Проучването на тези процеси може да очертае трудностите, с които се сблъскват носителите на различни езици при срещата си с езика цел и да посочи пътищата за разрешаването им. Много важен източник на информация за това е речта (писмена и устна) на овладяващите езика лица. В духа на холистичния изследователски подход конкретният езиков опит се поставя в центъра на лингвистичното изследване, за да се създаде цялостна картина на овладяването и да се очертаят факторите, които могат да подпомогнат този процес. Търси се отговор на въпросите как идва познанието за езика и как се съчетават ученето, употребата на езика и универсалните мисловни процеси.

Във **фокуса** на настоящата работа са най-типичните отклонения в глаголното морфологично равнище на езика при студенти по меди-

цина, овладяващи български език по време на обучението си в България. Анализират се грешки, свързани със свръхгенерализацията и свръхрегуларизацията при усвояване на глаголните парадигми от учещите в паралел с подобни отклонения в детската реч, както и със спонтанните грешки, допускани от съвременните носители на българския език. **Целта** е да се проследят процесите на усвояване на граматическите особености на глаголната езикова система и да се анализират затрудненията, които настъпват при овладяването на езика.

Източник на изследвания материал е Учебен корпус с езикова продукция на чуждестранни студенти с нива на владеење на български от А1 до В1 (според Европейската езикова рамка), който все още е в процес на конструиране. Масивът, обработен в електронен формат, към момента се състои от 20 хиляди единици. Корпусът представя усна и писмена реч, продуцирана в различни ситуации в процеса на изучаване на езика. Това включва части от изпитни диалози, тестове и есета, изпълнение на задачи по време на занятия, домашни работи. Веднага трябва да се отбележи, че акумулирането на данни все още продължава, тъй като създаването на адекватни модели на човешкото речево поведение и на процеса на езикоусвояването би могло да се осъществи единствено върху една солидна и надеждна емпирична база. Към този момент не е финализирано аотирането на данните в електронния корпус, както и маркирането на грешките в събраната езикова продукция. Затова в работата тук примерите с отрицателния езиков материал са интерпретирани, без да се използват корпусни инструменти. Участници в изследването са студенти от англоезични програми за обучение по медицина, като до този момент са обработени данните на 250 лица. Езикът посредник в обучението по български е английският, а родните езици на изследваните лица са немски, английски, италиански, испански, турски, гръцки, руски и др. Примерите с отклонения, ексцерпирани от корпуса, са свързани с формообразуването и словообразуването на глаголните форми в писмената реч на чужденците.

В текста се използват и данни от Български корпус с детска реч от платформата CHILDES – Bulgarian LabLing Corpus (VP, DP/ВП, ДП). Изследваните в Bulgarian LabLing Corpus деца са монолингви, за които българският е роден език. В различните групи, включени в корпуса, е представена детска реч в ранна детска възраст (3 – 4 години), както и в предучилищна възраст (4 – 5 и 6 – 7 години). В търсене на вътрешните механизми на развитие на езиковата система се разглеждат и примери с речта на съвременни носители на езика.

На базата на наблюденията върху езиковата продукция на студентите може да се направи извод, че грешките, които те допускат, са изключително разнообразни и обхващат както словообразуването, така и формообразуването в процеса на овладяване на морфологичната система на езика. В тази работа вниманието ще бъде насочено по-конкретно към усвояването на глаголната система и по-специално към грешките, базирани на свръхгенерализация и свръхрегуларизация. Паралелът при овладяването на чуждия език от чуждестранните студенти с децата и овладяването на родния език от тяхна страна се налага заради сходство в регистрираните типове отклонения, както и в стратегиите на изследваните лица, съпровождащи процеса на езиковото овладяване. Тези наблюдения дават възможност да се потърси и връзката на езикоусвояването с вътрешните механизми на развитие на езиковата система.

Свръхгенерализацията и свръхрегуларизацията като стратегии в процеса на овладяването на сложната глаголна система на българския език

Като отправна точка при анализа на стратегиите в овладяването на езика е важно да бъде отбелязана концепцията за междинния език. Той обикновено се разглежда като една междинна граматическа структура, която се изгражда в процеса на учене. Според възприетата сред българските лингвисти терминология понятието „междинен език“ обхваща специфична самостоятелна езикова система, която се разглежда като трети език, съществуващ наред с родния и чуждия (Данчев/Danchev 2001). Специфична черта на междинния език е, че в речевата продукция на овладяващите езика се наблюдава смесване както на грешни (с оглед на езика цел), така и на нормативни единици. Характеризира се и със специфична динамика, тъй като придобиването на езиковата компетенция не става изведнъж, а преминава през няколко последователни етапа, в хода на които самият междинен език търпи постоянни промени. В духа на теорията на Л. Селинкър (Selinker/Селинкър 1972) в настоящата работа междинният език се приема и като комплексен резултат от вътрешните когнитивни процеси, които протичат при усвояването. Като част от тези процеси свръхгенерализацията на лингвистичния материал поражда такъв тип езикови отклонения, при които „често срещан модел на формообразуване и словообразуване се прилага там, където езикът използва друг модел“ (Стоянова/Stoyanova 2021: 358). Като източник за свръхгенерализацията изследователите приемат обобщаването на езиковите пра-

вила и стремежа към опростяване на системата. Този процес е важен, защото „насочва вниманието към слабите места на езиковите системи: добре известно е, че днешните грешки може да се превърнат в утрешни изменения на езика“ (Стойнова/Stoyanova 2021: 359).

Важно е да се отбележи също, че свръхрегуларизацията се разглежда като частен случай на генерализацията, като проявата ѝ е в рамките на една парадигма и се свързва с абсолютизацията и подредеността на езиковата система чрез избягване на изключенията. Подобни отклонения се наблюдават и се анализират не само в междинния език на усвояващите чужд език, но и в езиковата продукция на деца, овладяващи първия си език.

Анализираната в този текст езикова продукция се състои от деривационни и формообразователни модели, ексцерпирани от Учебен корпус с текстове и устна реч на чуждестранни студенти по медицина. Отклоненията са представени, анализирани и класифицирани с оглед на причините и механизмите за пораждаването им. Паралелно са проследени идентични неправилни форми в речта на деца, носители на българския език, както и при възрастните носители на езика. Работата няма претенции за изчерпателност, тя има за цел да даде представа за изключителното разнообразие от отклонения в процеса на овладяване на българските глаголни форми, да се направи анализ на тези грешки, както и да се открият механизмите за появата им.

Във връзка с това няма как да не се отчете изключителната сложност и богатство на граматиката на българската глаголна система. Глаголните категории в българския език включват лице, число, време, наклонение, залог, вид на изказването, таксис, вид на действието, а съответните им граматически значения се изразяват чрез синтетични и аналитични форми. Парадигмите на българския глагол се състоят от огромен брой словоформи (до 1500) с множество граматикализирани значения. Противопоставянето на трите спрежения според различните им основи е ясно изразено в структурата на езика, „срещу него обаче не може да се открие никаква обединяваща семантика“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 110). След този съвсем бегъл поглед върху сложността на системата веднага може да бъде зададен въпросът къде са най-многобройните затруднения при усвояването на глаголната морфология от чужденците. Тези предизвикателства, базирани на вътрешноезиковата асиметрия, предстои да бъдат открити в следващите редове. Ще бъдат разгледани последователно специфични отклонения в междинния език на чужденците и ще бъдат съпоставени с отклонения от нормата при децата и при възрастните носители на езика.

Предизвикателства, свързани с формалния показател за първо лице **-М**

В историческия развой на българския език при всички глаголи от трето спрежение (повече от две трети от съвременната глаголна лексика) морфемата **-м** се генерализира като формален показател само за първо лице както в единствено, така и в множествено число: *гледаМ – гледаМе, стреляМ – стреляМе*. Категорията число е с нулев маркер за единствено (тъй като грамемата единствено число е немаркирана) и с маркер **-е** за множествено число. При глаголите от първо и второ спрежение обаче формалните показатели за лице и число са едни и същи, налице е т.нар. кумулация на граматични значения в една и съща формална единица. Морфемата **-а** (*чета*) означава едновременно първо лице, единствено число; морфемата **-иш** (*четеш*) – второ лице, единствено число; а морфемата **-м** (*пишем*) – първо лице, множествено число (Куцаров 2007: 202). Тази липса на подреденост във флексията при различните спрежения на българския глагол логично създава затруднения в речта на чужденците и стремеж към хармонизиране и изчистване на глаголната граматика. Като резултат от тези процеси биха могли да бъдат интерпретирани отклонения от нормата от типа на: *пием* вм. *пия*; *могам* вм. *мога*; *мислям* вм. *мисля*; *лежим* вм. *лежа*; *учам* вм. *уча*; *пишам* вм. *пиша* и т.н.

- *В момента не вземам лекарство, само **пиям** чай.*
- *Студент по медицина съм и **мислям**, че не съм здрав.*
- *Ям само 1000 калории на ден и **пиям** само един литър вода.*
- ***Учам** в медицинския университет във Варна.*
- ***Пишам** Ви, защото съм болен и не мога да отивам в болницата.*
- *Аз искам да **станем** психиатер за деца.*

От посочените примери става ясно, че в глаголната парадигма на междинния български език на изследваната група формалният показател **-М** се асоциира с първо лице, единствено число за глаголите от всички спрежения. Неправилното му прилагане по аналогия може да бъде определено като проява свръхгенерализация или още като на вътрешноезикова интерференция, при която морфемите с тъждествени функции се смесват или по-точно – една от тях може да замести всички останали. Интересно е да отбележим, че подобна тенденция в генерализирането на морфемата **-М** като показател за първо лице се регистрира и в детската реч на носители на българския език (Попова/Ророва 2006). В обобщените от В. Попова примери откриваме същия стремеж към опростяване на моделите за формообразуване: *ма-*

жам вм. *мажа* (в зн. ‘рисувам с бои’), *пашам* вм. *плаша*, *биям* вм. *бия*; *игаям* вм. *играя*; *паям* вм. *паявя*; *пазям* вм. *пазя* и т.н.

Тези промени във флексите в езика на децата и чужденците могат да бъдат разгледани и в контекста на историческото развитие на езиковата система по пътя ѝ към аглутинация, т.е. към изчистване на парадигмите. А диалектите и спонтанните грешки на възрастните носители на езика също свидетелстват за това. Като пример тук може да послужи употребата на форми от рода на *ядем*, *дадем* като първолични в единствено число в западните български говори. Глаголите *ям* и *дам* присъстват и в случаите с генерализации в речта на чужденците на ниво цяла парадигма, за което ще стане дума по-късно.

Свърхгенерализации, свързани с формалния показател за първо лице, множествено число -Е

Тенденцията за влияние на високо продуктивното трето спрежение върху глаголите от останалите две големи групи може да бъде отбелязана и при употребата на формите за 1 л. мн.ч. В съвременния български език разговорната реч изобилства с т. нар. *мекане* – употреба на *-еме* и *-име* вместо *-ем* и *-им* при глаголите от първо и второ спрежение, като напр.: *мислиме* вм. *мислим*, *говориме* вм. *говорим*, *пишем* вм. *пишем*. Разпространението на флексията *-ме* вместо морфемата *-м* се приема от някои изследователи като стремеж към изчистване на парадигмите и дори към „морфемна икономия“ с предпочитанието на една морфема за всички спрежения (Вълчев/Valchev 2009). Към тези основания С. Буров прибавя и численото превъзходство на глаголите от новобългарското трето спрежение, „което дава предимство на неговите флексии в чисто количествен план“ (Буров/Burov 2012).

Тази тенденция се проявява и в процеса на овладяване на глаголната граматика от децата. Събраните материали с детска реч в ранните етапи на развитие (VP, DP/ВП, ДП) изобилстват с подобни примери – *вийме* вм. *завием*, *играйми* вм. *играем*, *дадеме* вм. *дадем*, *видиме* вм. *видим*. От посочените примери става ясно, че в парадигмата на глагола формалният показател *-М* се асоциира от децата с 1 л., а *-Е* – с мн.ч.

Същото отклонение от нормата може да бъде наблюдавано и в процеса на овладяване на български език като чужд. След възприемането на *-м* като флексия за първо лице стратегията за опростяване и генерализиране продуцира често *-ме* като модификатор за множествено число и при трите спрежения – *подариме* вм. *подарим*, *пазиме* вм. *пазим*, *играяме* вм. *играем* и т.н.

- *Тази година сестра и брат ми ще подариме нещо заедно на родители.*
- *За да пазиме здрави, ядем добре храна и правим много спорти.*
- *Ние играяме футбол по 1 час.*
- *Сутрин ние правяме много джогинг.*
- *На Коледа ядем заедно и ходяме на църква.*
- *Всеки петък аз и съквартирант ми ходиме на клуб.*
- *Утре ще отидаме на пазар.*

В много от посочените примери с отклонения може да бъде проследен механизмът на конструиране на глаголната парадигма, при който се проявява стремежът към съхраняване на основата и добавяне на допълнителни флексии. Срв.: *правя-ме, правя-те; ходя-ме, ходя-ш; отида-ме, отида-те*. Тенденцията към „аглутинация“ би могла да се наблюдава при формообразуването не само в презенс, но и при останалите времена, което ще бъде обект на следващи проучвания.

Важно е да се отбележи, че т.нар. мекане при чужденците може да е резултат не само на сложността и пъстротата на формите от глаголната парадигма в езиковата система, които спъват усвояването и предизвикват недоразумения в употребата. Поради спецификата на групата от изследвани лица тук може да се говори и за влияние на езиковата среда, защото те живеят в България. Това също може да увеличи вероятността за отклонение от нормата поради широкото навлизане на „мекането“ в съвременната устна реч.

Свърхрегуларизация в глаголните парадигми

На базата на изследвания материал с писмена реч на студентите много често може да се направи и пълна реконструкция на парадигмата, на която те се опират – свърхрегулирана, свърхправилна и до голяма степен свързана с историческото развитие на езиковата система. Като пример тук може да бъде посочена реализацията на глаголите *ям* и *дам*. При тях в историческия развой на езика коренните морфеми *-яд-* и *-дад-* в трето лице, множествено число са наложени във всички лица с изключение на първо лице, единствено число: *ядеш, дадеш, яде, даде, ядем, ядете* и т.н., но *ям, дам* (Георгиев/Georgiev 1973). Отклонения от нормата в тези смесени парадигми могат да бъдат открити както в речта на чужденците, така и в съвременната реч на носителите на езика и в ранното езиково развитие при децата. В много източни говори, както и в съвременния разговорен език, все по-честа е употребата на *ядъ/яда, дадъ/дада* като форми за 1 л. ед.ч. Съвсем логично стремежът към абсолютизиране на системата в съзнание-

то на детето и носителя на друг език тук също се проявява като противодействие спрямо явленията, нарушаващи системния характер.

В междинния български език на изследваните лица често ям в 1 л., ед.ч. се среща като *яда, ядъ, ядем, ядам*.

- *Но в момента не искам да **яда** нищо, защото нямам апетит.*
- ***Лежим** в леглото и **пиям** много течности и **ядам** пиле супа.*
- ***Ще дада** подарък на майка ми и баща ми.*

Посоченият тип грешки от речевата продукция на изследваните лица откроява ясно тенденцията към избягване на нарушаващите парадигмата форманти и избирането на такива, които оформят по-висока степен на системност.

Третоличните глаголни форми в единствено число

В процеса на овладяване на българския глагол се откроява още една важна тенденция, свързана с извънсистемната разширена употреба на третоличните сегашни форми в единствено число. В писмената и устната реч на изследваната група могат да бъдат открити множество примери за неправомерна употреба на формите за 3 л., ед.ч. – *харесва, вм. харесвам, чувства, вм. чувствам, говори, вм. говоря, взима, вм. взимате* и т.н.

- *Аз **не харесва** лекарствата, също **не взема** лекарства.*
- *Аз съм **чувства** зле вечер.*
- *Вие **взима** ли някакви лекарства, **пуши** ли, **пие** алкохол?*
- *Аз **не яде** много здрав храна.*
- *Температурите са **топли** или **горещи** и аз много **харесва** това.*

Въпреки нулевия маркер в морфологичен план, парадигмата на широко употребяваното трето лице в българския език има по-сложна организация и семантична структура в сравнение с другите две лица. Според И. Куцаров тази черта е присъща на повечето немаркирани грамемии на морфологичните категории (Куцаров/Kutsarov 2007). В междинния език на студентите генерализирането на флексиите за 3 л., ед.ч. в сегашно време се наблюдава в началния етап на усвояване на езика, когато многообразието от личните форми обърква чужденците и част от тях избират немаркираните форми, които вероятно в много от случаите се припознават и като инфинитивни. Високата продуктивност на този тип отклонения от нормата се наблюдава и в по-късен етап, в състояние на силна фосилизация в езиковото развитие. В ранното овладяване на езика при децата третоличните презентни морфемии за ед.ч. също играят ролята на форма по подразбиране на глагола, т.е. форма, използвана поради липса на други форми и възможности

за изразяване на дадено граматическо значение. Разпространението на третоличните форми за ед.ч., сегашно време присъства във всички типове граматичен контекст. Срв.:

- **Папа** [:да папам] *такова!*
- **Ика** [:искам] *йейата* [:лелята] **идям** [:да видя]!
- **Пий** [:пия] *кафето.*
- **Айде сенне** [:да седна] *доу* [:долу]
- **Тука тани** [:ще стана].
- **Ни те** [:не ща]!

В контекста на свръхупотребата на третоличните форми е важно да се обърне внимание и на морфологичната омонимия в глаголните парадигми. Тя също е сред причините за затруднения при усвояването на глаголната граматика и от децата, и от чужденците. Така например в българския език формата за 3 л., ед.ч. презенс съвпада с 2 и 3 л. ед.ч. в минало време (*прави, четете* – 3 л., ед.ч., сег. време; *прави, четете* – 2 и 3 л. ед.ч., аорист). Съвпадение има и във формите за 2 и 3 л. на минало несвършено време, които в различните класове имат един и същ формант (*-аше, -еше, -яше*). Широката вариативност на езиковите средства, от една страна, и липсата на маркираност и дори наличието на омонимия, от друга, са предпоставка за грешки в речевата продукция и на децата, и на изучаващите езика като чужд. Те са свързани отново главно с генерализирането на определени флексии или на цели конструкции за изразяване на дадена категория.

Направените наблюдения нямат претенции за изчерпателност, но създават база за моделирането на процесите на овладяване на езика и за организирането на наблюдаваните отклонения в типове. На базата на анализирания примери за свръхгенерализация и свръхрегуларизация, регистрирани в междинния език на изследваната група студенти, можем да направим изводи за наличието на система от правила в езиковото съзнание на учещите езика даже и в ранните етапи на владеене. Спазването на тези правила води до възникване на езикови иновации, които открояват ясно тенденцията към естественост в усвояването на морфологията. Това дава основание, също като при децата, системността на междинния език да бъде оприличена на едно опростено, логизирано копие на усвоявания език, което обаче в различните етапи от развитието си се отличава с определена специфика.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Буров/Burov 2012:** Буров, С. Две норми на българската устна книжовна реч. // *Литернет*, 07.11.2012. <<https://liternet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm>>, 12 март 2021. [Burov, S. Dve normi na balgarskata ustna knizhovna rech. // *LiterNet*, 07.11.2012. <<https://liternet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm>>, 12 March 2021.]
- Вълчев/Valchev 2008:** Вълчев, Б. От историята на българския книжовен език към теорията на/за книжовните езици. // *Език и литература*, 2008, кн. 1 – 2, 234 – 277. [Valchev, B. Ot istoriyata na balgarskiya ezik kum teoriyata na/za knizhovnite ezitsi. // *Ezik i literatura*, 2008, kn.1 – 2, 234 – 277.]
- Георгиев/Georgiev 1973:** Георгиев, В. Системата на българския глагол от диахронна гледна точка. // *Български език*, 1973, кн.1 – 2, 34 – 44. [Georgiev, V. Sistemata na balgarskiya glagol ot diahronna gledna tochka. // *Balgarski ezik*, 1973, kn.1 – 2, 34 – 44.]
- Данчев/Danchev 2001:** Данчев, А. *Съпоставително езикознание. Теория и методология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2001. [Danchev, A. *Sapostavitelno ezikoznanie. Teoriya i metodologiya*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2001.]
- Куцаров/Kutsarov 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007 [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“, 2007.]
- Попова/ Popova 2006:** Попова, В. *Ранната граматика на детския език. Когнитивни аспекти на глаголната онтогенеза*. Велико Търново: FABER, 2006. [Popova, V. *Rannata gramatika na detskiya ezik. Kognitivni aspekti na glagolnata ontogeneza*. Veliko Tarnovo: FABER, 2006.]
- Selinker/Селинкър 1972:** Selinker, L. Interlanguage. // *International Review of Applied Linguistics*, Vol.10, 1972. <https://www.academia.edu/21533333/Selinker_Interlanguage> 20 may 2019.
- Стоянова/ Stoyanova 2021:** Стоянова, Ю. *Проблеми на психолингвистиката*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021. [Stoyanova.Y. *Problemi na psiholingvistikata*, Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2021.]

ИЗТОЧНИЦИ

- VP, DP/ВП, ДП:** Popova, V., Popov, D. Bulgarian LabLing Corpus. <<https://childes.talkbank.org/access/Slavic/Bulgarian/LabLing.html>> DOI: 10.21415/PHWH-J834 > 12 May 2021.